

MARTIN ŠRAJER / 2. 12. 2015

Mnoho podob krátkých dokumentárních filmů z 50. let

Nad DVD Film – náš pomocník

Kromě starosti o digitalizaci hraných filmů ze zlatého fondu domácí kinematografie pokračuje Národní filmový archiv ve výpravách na stále nedostatečně probádané území české (resp. československé) nonfikční a nenarativní kinematografie. Po DVD nabízejícím retrospektivu jednoho z nejvýraznějších představitelů českého filmového experimentu (*Petr Skala. Utajený experimentátor*), kolekci nápaditých baťovských reklam (*Pod značkou Baťa. Filmy zlínského ateliéru 1935–1948*) nebo trojici disků s klenoty domácí animace (*Český animovaný film 1925–1945*) přišla řada na málo známé a jiným způsobem prakticky nedostupné dokumentární filmy.

Kolekce čtyř DVD *Film – náš pomocník* nabízí výběr dvačtyřiceti krátkých černobílých i barevných dokumentárních filmů z 50. let. Filmy vybavené českými i anglickými titulky, jejichž celková stopáž překračuje deset hodin, jsou rozděleny do osmi tematických sekcí podle oblastí, v nichž se krátké filmy nejvíce angažovaly: Brannost, Průmysl, Sport, Umění, Zemědělství, Zdravá výživa, Zdravotnictví a Životní styl. Výběr filmů provedla vedoucí Oddělení výzkumu Národního filmového archivu Lucie Česálková, autorka publikace *Atomy věčnosti: Krátký film 30. až 50. let*, při jejímž psaní pro ni právě krátké nonfikční filmy představovaly klíčový zdroj poznání. Na projektu spolupracovaly studentky a absolventky Teorie a dějin filmu a audiovizuální kultury na Masarykově univerzitě, které se dané problematice zevrubně věnovaly ve svých diplomových pracích.[1]

Kolekci lze prozatím zakoupit samostatně, doplněnou pouze stručným bookletem. V něm Lucie Česálková objasňuje dobový požadavek informačních a osvětových filmů. Uvedeny jsou i jednotlivé tematické sekce a krátkého medailonu se dočkal i každý ze

zastoupených filmů. Kolekce by ale měla být brzy k dostání také ve společnosti stejnojmenné monografie s podtitulem *Studie k (ne)užitečnosti českého krátkého filmu 50. let*. Kniha slibuje shrnout dosavadní výzkum v oblasti československého nonfikčního filmu a narušit mýtus o tom, že pounorové dokumentární filmy plnily pouze propagandistickou funkci. Vedle propagace sloužily přinejmenším také ke společenské osvětě, mimoškolní výchově a dokumentaci rozličných dobově relevantních jevů. Kolekce s knihou by tudíž měly přispět k pomalu se prosazujícímu vnímání filmu jako společenského fenoménu, přesahujícího prostor kina nebo obývacího pokoje.

Důvody, proč se samostatné kolekce jako první dočkaly právě dokumenty z padesátých let (a částečně i z konce let čtyřicátých), nikoli z dřívějšího období, jsou zřejmě již z odborného zaměření jednotlivých autorek. Česálková v úvodu k edici dále vysvětluje, že teprve po válce se výroba účelových filmů stala systematickou. Množství společensky angažovaných filmů vzrostlo, zesílila četnost jejich využití a rozrůznily se motivace a cíle jejich výroby. Jedním z důvodů tohoto rozmachu byla nutnost srozumitelně občany obeznámit s měnícími se ideovými východisky a mobilizovat je k práci, která by uspíšila poválečnou hospodářskou obnovu. Česálková dále upozorňuje, že ačkoli jednotlivé filmy sdílejí apelativní tón, nezaslouží si být souhrnně odmítnuté jako krátkodeché kinematografické marginálie, jejichž přínos se vyčerpá dobovým promítnutím před hlavním programem (případně v pásmu dalších krátkých filmů).

Kolekci můžeme vnímat jako dvaadvacet dílků do mozaiky kolektivní vizuální paměti. S ohledem na zanedbatelné zastoupení těchto filmů v českém mediálním prostoru – oproti době jejich vzniku, kdy byly promítány v kinech jako předfilmy, ale také v čekárnách, podnikových jídelnách nebo klubovnách – jde dnes o dílky neobyčejně cenné. Filmy ukazující, jak se před mnoha lety žilo a pracovalo, případně jak by se žít a pracovat mělo, mohou významně obohatit naši představu o připomínaném období, stejně jako o vývoji přesvědčovacích praktik oficiálních státních orgánů. Rámce, do nichž lze tyto dílky vložit, přitom nabízí početná historická literatura i množství dosud nezpracovaných archivních pramenů. Ačkoli platí, že k plnohodnotnému pochopení významu krátkých dokumentů je určující obeznámenost s kontextem jejich výroby a s kontextem doby, ve které vznikly, neznamená to, že by *Film – náš pomocník* dobře posloužil pouze historikům.

Také diváka, mezi jehož zájmy nepatří socialistický průmysl a zemědělství, potažmo jeho dobové filmové reprezentace, ve výběru více než čtyř desítek dokumentů zřejmě upoutají snímky režisérů, kteří se později proslavili v oblasti hrané, dokumentární nebo (v případě Břetislava Pojara) animované tvorby. Jakkoli nebyl výběr veden primárně estetickými kritérii, tematická a stylistická různorodost dovedou udržet i pozornost současného diváka, uvyklého jiným formálním postupům a rétorickým strategiím. Současně nabourávají předsudečnou představu o účelových filmech zestátněné kinematografie coby jednolitým a schematickým spotřebním zbožím. Dokladem pestrosti zastoupených filmů a širokého spektra jejich autorů budiž bližší představení šestice vybraných titulů.

Názornost a srozumitelnost jsou nadřazeny nápaditějším stylistickým volbám v bezpečnostním filmu *Úrazy elektřinou v průmyslu* (1950), který natočil František Vlášil v brněnském studiu dokumentárního filmu pro Československý ústav práce s kameramany Bedřichem Jurdou a Jindřichem Greplem. Na dvou příbězích nedodržení bezpečnostních předpisů je divákovi s pomocí hraných scének, animovaných obrázků a grafů vysvětleno, jak se při práci s elektřinou správně chovat, aby se předešlo až miliónovým škodám a zraněním a co dělat v případě, dojde-li k zásahu člověka elektrickým proudem.

Dynamický půlhodinový portrét slavného běžce *Emil Zátopek* (1954) je společným dílem spisovatele Františka Kožíka a režiséra Pavla Blumenfelda, mimo jiné autora krimi *Zlatý pavouk* (1956) a komedie *Kasaři* (1958). Od listování rodinným albem přes usilovný trénink až k sérii olympijských vítězství je Zátopek portrétován jako inspirativní osobnost, která neúnavnou bojovností podněcuje k lepším výsledkům také ostatní sportovce a svými vítězstvími inspiruje k většímu nasazení celý československý lid. Nechybí ukázka jeho běžeckého stylu ve zpomaleném záběru, finále závodu s dramatickými prostřihy na stopky nebo nápaditá stříhová sekvence s postupy z avantgardního filmu.

Barevný populárně vědecký film o chemických procesech, ke kterým dochází při vaření nebo pečení, *Chemie v kuchyni* (1956), natočil pro Československou akademii věd profesor obecné botaniky, pedagog a průkopník vědecké kinematografie Jan Calábek. Díky kombinaci osvětových, instrukčních a populárně-vědeckých výkladových modelů nahlížíme „pod pokličku“ běžných kuchyňských úkonů, jako je vaření vajec nebo

příprava kynutého těsta. Chemické procesy probíhající během tepelné úpravy jídla jsou nám přibližovány mikroskopickými záběry i jednoduchou animací. Laboratorní pokusy s vejci, masem nebo mlékem diváka ve druhém plánu vedou ke zdravému stravování a šetření potravinami jejich náležitým zpracováním.

Představu o dobové kulturní politice, jak ji prosazoval zejména Zdeněk Nejedlý, si můžeme vytvořit z filmu *Alšův rok* (1952), vůbec prvního režijního počínu Petra Schulhoffa, známého zejména díky detektivkám (*Vrah skrývá tvář*) a normalizačním komediím (*Zítřka to roztočíme, drahoušku...!*). Vzletnými slovy doprovázený film se aplikací estetického modelu socialistického realismu snaží skrze Alšovu tvorbu zpevnit vztahy mezi umělci a pracujícími. Vyzdvihováno je Alšovo zohlednění významu husitského období a prvek kolektivní práce a boje proti buržoaznímu útlaku v jeho tvorbě. Leitmotivem filmu využívajícího záběry z dobových týdeníků je, v souladu s Nejedlého koncepcí, služba Alšových obrazů (potažmo umění jako takového) československému lidu.

Do oblasti umělecké tvorby nás zavádí také barevný dokument *Hrály dudy* (1953) o Prácheňském souboru lidových písní a tanců, který ve Strakonících vedl tamější učitel Josef Režný, sběratel lidové slovesnosti a písní. Folklorní snímek natočil Ladislav Rychman, který svůj zájem o hudbu později stvrdil režii muzikálů *Starci na chmelu* (1964) nebo *Dáma na kolejkách* (1966). V exteriérech natočený film s lyrickými záběry jihočeských rybníků a zapadajícím sluncem poukazuje na českou krajinu jako významný inspirační zdroj našich umělců. Do popředí zároveň podobně jako budovatelský muzikál *Zítřka se bude tančit všude* (1952) staví mládež, která přejímá a dále rozvíjí odkaz lidového umění.

Jiří Menzel se diváky jako student II. ročníku režie na FAMU ve spolupráci s kameramanem Jaromírem Šofrem snažil v *Domech z panelů* (1959) přesvědčit, že panelové domy představují budoucnost socialistického bydlení. Pouze šestiminutový film je lyrickou variací na téma, kterému se ve své satíře *Panelstory* (1970) o více než deset let později s větší syrovostí a bez náznaku budovatelského optimismu věnovala Věra Chytilová. Jeden z nejcharakterističtějších prvků socialistické architektury v Československu je postaven na vizuálním kontrastu jasných barev socialistického sídliště a šedi starých, zanedbaných činžovních domů.

V souhrnu byl v dobových dokumentárních filmech kladen důraz na mír, pracovitost a šťastný život v kolektivu. Řady pracujících, zejména ve sféře těžkého průmyslu, bylo třeba posilovat (*Hutě volají*), zatímco oslabena měla být přichylnost některých občanů k alkoholu (*O skleničku víc*). Ženy se měly zapojit do práce (*Ženy v JZD*), mládež do obrany vlasti (*Připravení*). Cesta ke zdravé socialistické společnosti vedla přes správné a pravidelné sportování (*Hrajete házenou?, Skoky do vody*), preventivní lékařské prohlídky (*Než bude pozdě*) a konzumaci potravin bohatých na vitamíny (*Ovocné šťávy*). Zdůrazňování silného vztahu současnosti k národní tradici určovalo podobu výkladu dějin české umělecké tvorby (*Památník národní kultury*). Náležitými instrukcemi bylo potřeba doplnit také ke způsobům trávení volného času. Jednu z preferovaných volnočasových aktivit představovala turistika (*Naše dovolená, Jen čtvrt hodinky?*).

Přestože filmy obsažené v kolekci vycházely z aktuální potřeby, svou výchovnou rolí současně usilovaly o změnu s přesahem do budoucna. Kromě svědectví o době, jaká byla, tudíž nabízejí i představu o tom, jakým směrem se společnost měla dále vyvíjet, a tedy podnět ke komparaci vizí s realitou. Jednotlivé snímky podávají výmluvné svědectví o proměnách československé společnosti padesátých let, pomáhají pochopit přesvědčovací taktiky komunistického režimu, hodnotové priority tehdejší společnosti i pilíře budovatelského mýtu. Věřme proto, že čtveřice DVD naplní příslib z anotace a poslouží nejen studentům dokumentaristiky, filmové vědy, historie a pedagogiky, ale že osloví také širší veřejnost.

Poznámky:

[1] Dominika Bäuchelová – Cti národní tradici a lid svůj. Reflexe národní kultury, dějin a umění v československém krátkém filmu (1945–1959)

Veronika Jančová – Bezpečně pracovat, více vyrábět: Analýza české krátkometrážní produkce let 1945–1959 s tematikou mechanizace průmyslu a bezpečnosti práce

Barbora Ligasová – Žijeme lépe, žijeme radostněji: Reflexe proměn životní úrovně a životního stylu v československých krátkých filmech z let 1945–1959

Eliška Malečková – Společně k dílu, společně k jídlu: Filmová propagace a dobové koncepty zdravého životního stylu v letech 1945–1959

Barbora Rudinská – Společnou brázdou. Analýza krátkých československých
zemědělských filmů (1946–1960)

Kateřina Šardická – K obraně vlasti buď připraven: Propagace branné výchovy
prostřednictvím krátkého filmu v letech 1945–1960